

N. M. ELKINA, Staroslavjanskij jazyk. Učebnoe posobie dlja studentov filologičeskikh fakul'tetov pedagogičeskikh institutov i universitetov. Gosudarstvennoe učebno-pedagogičeskoe izdatel'stvo ministerstva prosveščeniya RSFSR, Moskva 1960. str. 222.

Knjiga je posvećena uspomeni prerano preminulog docenta Vasilija Konstantinoviča Čičagova — »prekrasnoga pedagoga, čitavšego v tečenie celogo rjada let v stenah Moskovskogo universiteta (kurs staroslavjanskogo jazyka« (iz posvete).

Proučavanje staroslavenskog jezika (dalje se u tekstu navodi kraćica stsl.), predstavlja studentima velike teškoće, a kako nema udžbenika koji bi uskladili građu prema zahtjevima »Programy po kursu staroslavjanskog jazyka (dlja studentov filologičeskikh fakul'tetov gosuniversitetov) ... kniga javlaetsja popytkoj v kakoj-to stepeni pomoč' studentam ovladet' materialom staroslavjanskogo jazyka v sootvetstvii s imejuščejsja programmoj« (iz predgovora).

Zanimljivo je da se knjiga pojavila dvije godine nakon udžbenika »Lekcii po staroslavjanskomu jazyku« L. V. Matveeve-Isaeva, UČPEDGIZ, Lenjingrad 1958. (koji su posthumno izdali V. I. Koduhov i V. V. Stepanova i koji također zaslužuje pažnju). U lenjingradskom je priručniku gradivo izneseno na široj (iako nešto neobičnoj) komparativno-historijskoj osnovi, dok u moskovskom »avtor ne ostanovlivaetsja na istorii rešenija togo ili inogo voprosa« (iz predgovora). N. Elkina priredila je knjigu prema predavanjima koja tokom godina drži na Moskovskom univerzitetu.

»Staroslavjanskij jazyk« podijeljen je u Uvod, Fonetiku, Morfologiju, Tekstove i Rječnik uz tekstove (Vvedenie, Fonetika, Morfologija, Teksty, Slovar' k tekstam). Izostavljena je sintaksa, a nedostaje poglavlje o priložima, prijedlozima i veznicima. »Nad etimi materialami avtor tol'ko ešče rabotaet i nadeetsja so vremenem opublikovat'« (iz predgovora).

U Uvodu (Vvedenie) obradila je autorica nekoliko ključnih problema: zadatke nauke o stsl. jeziku, javljanje pismenosti, narodnojezičnu osnovu stsl. jezika, slavenske azbuke i dala pregled spomenika stsl. jezika.

Kao vrlo dobar pedagog N. Elkina izlaže materijal vrlo jednostavnom rečenicom, a kod složenih pitanja posize za onim rješenjima koja smatra najbliža istini. Glavni smisao proučavanja stsl. jezika vidi u tome što stsl. jezik pomaže u tumačenju i razumijevanju mnogih pojava u suvremenom ruskom jeziku. Ne samo da postoje različiti stsl. relikti u fleksiji ili prefiksima, nego su mnogi stsl. leksemi utkani u književna djela pa u znatnoj mjeri prožimlju i razgovorni jezik. U književnosti pored *gorod* susrećemo *građ* (stsl. *gradъ*), pored *golova* i *glava*, *pravda* i *istina*, *lob* i *čelo*, *guby* i *usta*, itd. Neke su se riječi tako udomaćile da »parallel'nye im slova iskonno russkogo proishoždenija vyšli iz upotreblenija. Naprimer: *sladkij*, *prohladnyj*, *vremja*, *plen*, *prozračnyj*, itd.« (str. 7). Proučavanje stsl. jezika ima mnogo šire praktično značenje: to je instrument koji nam u mnogome olakšava razumijevanje složenih jezičnih procesa u svim slavenskim jezicima. On je polazna konkretna tačka za komparativno proučavanje gramatike slavenskih jezika. U ovom se udžbeniku stsl. ne obrađuje i s tog stanovišta, ali ta se mogućnost mora jače istaknuti.

U izboru termina N. Elkina ostaje kod naziva *staroslavenski j.*, jer uključuje »ponjatie pervogo literaturnogo jazyka slavjan« i jer je »ukazyvajuščij na lingvističeskoe značenje etogo jazyka dlja izučenija istorii slavjanskikh jazykov. Odnako i on *ne vpolne* (podvukla A. N.) udačen, t. k. ne opredeljaet k kakoj imenno slavjanskoj gruppe odnositsja tot slavjanskij jazyk v svoej osnove« (str. 9), iako joj se čini da naziv »drevnebolgarskij jazyk imeet svoej zadačej oboznačit' *proishoždenie jazyka* (podvukla

A. N.). Etot termin bliže opredelaet elementy jazyka kirillo-mefodievskih perevodov« (str. 8—9).

Međutim prema novijim shvaćanjima u nauci se odbacuje starobugarski¹ kao naziv ne samo zbog toga što »v IX v. na vostoce Balkanskog poluostrva bolgarami nazyvalis' ne slavjane, a tjurki« (str. 9), nego zbog toga što u osnovi najstarije slavenske književnosti nije bio *bugarski* jezik, odnosno »makedonskie govory bolgarskogo jazyka vtoroj poloviny IX veka« (str. 14). Osnovom je najstarijeg književnog jezika bilo južnoslavensko narječje srodno nekim govorima *makedonskog jezika*².

Pledirajući za bugarsku jezičnu osnovu N. Elkina kaže: »Odnaj iz osobennostej staroslavjanskogo jazyka javlaetsja naličie v nem složnyh soglasnyh (št') i (žd') ШТ и ЖД. Naprimer: *свѣшѣта, межда*.

Sr. bolg. *свеща, межда*; serbohorv. sveća, međa; slov. sveća, meja.

Srovnienie pokazyvaet, čto v otnošenii etoj čerty staroslavjanskij jazyk ob'edinaetsja s bolgarskim jazykom. On ob'edinaetsja s nim i v otnošenii rjada drugih čert« (str. 13).

Refleksi št i žd za prasl. t' i d' ne javljaju se samo u bugarskom jeziku nego i u južnim i istočnim makedonskim govorima (uz šć i žž), a ni u bugarskom jeziku ne obuhvaćaju cio jezični teritorij³ pa prema tome ne svjedoče niti za bugarsko niti za makedonsko podrijetlo stsl. jezika. Pogreška Elkine sastoji se u tome da ona smatra makedonski jezik bugarskim govorom (V *makedonskih* govorah *bolgarskogo* — podvukla A. N. — jazyka v konce XIX v. . . ., str. 13), ali to mišljenje danas više ne zastupaju niti bugarski učenjaci⁴. Uostalom, sama Elkina govori na str. 11. o makedonskom jeziku kao dijelu južnoslavenske grupe (...i nedavno vydělivšijsja kak smostajatel'nyj makedonskij jazyk«), što je u suprotnosti s njezinim neprestanim tretmanom makedonskoga jez. kao bugarskog govora (npr. str. 13—14: »jazykovoju osnovuju staroslavjanskogo jazyka javljajutsja makedonskie govory bolgarskogo jazyka«, nekoliko puta to ponavlja na str. 14. i 15). Ona očito zamjenjuje termine »istočna grupa južnoslavenskih jezika« (tj. bugarski i makedonski) i »i istočni

¹ Leskien »starobugarski« i »starocrkvenoslavenski« upotrebljava alternativno pa njegov priručnik nosi naziv »Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache Grammatik. Texte — Glossar, Heidelberg 1955., siebte verbesserte. Međutim novija djela iz ovog područja u većini prihvaćaju naziv starocrkvenoslavenski. Lehr-Spröwänski T., Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na tle porównawczym, 3. izd. Krakov 1950.; J. Hamm, Gramatika starocrkvenoslavenskog jezika, Zagreb 1947. (u drugom je izdanju od 1958. g. naslov promijenjen u Staroslavenka gramatika, iako autor smatra da je bolji naziv scsl.); Trubetzkoy, Altkirchenslavische Grammatik. Schrift — Laut — und Formensystem, Wien 1954.; Horace Lunt, Old Church Slavonic Grammar, s'—Gravenhage 1955.; L. Sadnik und R. Aitzetmüller, Handwörterbuch zu den altkirchenslawischen Texten, Heidelberg 1955.

² »To je *nekdanje macedonsko narječje* (podvukla A. N.), dvignjeno do časti literarnega jezika, ki pa je takoj že v Moraviji in Panoniji dobil svoje okrase, in ki se je po deželah in dobah vedno bolj i bolj oddaljeval od svojega prvotnega tipa, ki ga torej *nikakor ne gre identificirati s kako staro bolgarsčino*« podvukla A. N. — R. Nahtigal, Ljubljanski zvon, XXXI, str. 613, 1911. god.).

³ Vidi dijalektološku kartu bugarskoga jezika u Stojkovljevoj knjizi »B'lgarska dijalektologija«, Sofija 1956.

⁴ Stojkov (o. c. npr. str. 38, 44, 45 i dr.), I. Lekov (Slavističen sbornik, tom I. Sofija 1958, str. 8. ili Slavjanskaja filologija II, Moskva 1958, npr. str. 72—74).

južnoslavenski *prajezik*« (tj. predak bugarskog i makedonskog jezika) terminom *bugarski jezik*.

Ime stsl. jezika vrlo je složen problem. Pitanje je koji od ustaljenih naziva (staroslavenski ili staroslovenski, starobugarski ili starocrkvenoslavenski) najbliže određuje sadržaj toga jezika. Kako se on u svom punom obliku očuvao samo u starim spomenicima namijenjenim bogoslužju i crkvi najbolje ga i određuje termin starocrkvenoslavenski. Nahtigal se također zalaže za naziv »stara crkvena slovanščina«⁵. Elkina ipak kaže: »Odnako termin »drevnecerkovnoslavjanskij« jazyk ne javlaetsja dostatočno opredelennym, t. k. *cerkovnoslavjanskaja pis'menost'* (podvukla A. N.) velas' u raznyh slavjanskih narodov i v bolee pozdnee vremja« (str. 8). Međutim nikako se ne mogu identificirati crkvenoslavenski »jezici«, tj. mlađe redakcije, s jezikom na kojem su zapisani prvi slavenski tekstovi, jer se »starocrkvenoslavenski jezik zaista može smatrati ocem i pretečom tih mlađih crkvenoslavenskih jezika«⁶.

Pitanju prioriteta glagoljice i ćirilice u slavističkoj se nauci i u novije doba posvećuje mnogo pažnje. Dajući kraći historijski osvrt na tretman ovoga problema Elkina zaključuje: »V nastojaščee vremja počti vsemi učonymi prinjata ta točka zrenija, što glagolica drevnee kirillicy, i imenno ona byla sastavlena Konstantinom, kirillica že pojavilas' pozdnee« (str. 20). Danas je to, doduše, fakt u slavistici, koji je možda u okviru udžbenika za praktične potrebe dovoljno konstatirati, ali svakako bi bilo zanimljivo da je autorica barem u opasci označila, da je u naša vremena ova tvrdnja stavljena u sumnju. (Emil Georgiev, naime, tvrdi da je ćirilica kao cjelovit azbučni sustav ustanovljena prije glagoljice. On smatra da su znakovi, koji su sasvim slični u obje slavenske azbuke, preneseni iz ćirilice u glagoljicu. Koliko se Georgievljevoj koncepciji protivne razlozi čisto historijske naravi, ovdje nije mjesto da se o tome raspravlja⁷.)

Uz pitanje prioriteta u najužoj je vezi problem materijalnog podrijetla najstarijeg slavenskog pisma: da li su osnove glagoljice u koptskom, gruzinskom, latinskom, grčkom, gotskom, albanskom ili drugom pismu. Upravo oko toga problema razvile su se mnoge teorije, a mišljenja su različita. »Forma ee bukv nastol'ko svoeobrazna, što sblizenie ee so vsemi izvestnymy alfavitamy terpelo neudaču i ne vseгда moglo byt' priznano udavoletvoritel'nyh« (str. 21). Uz kratak osvrt na Šafařika, Grigoroviča, Geitlera i njihova gledanja na pitanje podrijetla glagoljice (posvećujući

⁵ »Taj jezik treba da je obuhvaćen nazivom staroslovenski. Međutim taj naziv je kompleksan. Njime se obuhvataju razne osobine koje ustvari čine da se tim nazivom kao terminom ne može pokriti jedan određen, ustaljen književni jezik. Upravo kao književni jezik, koje se veštački stvarao, staroslovenski bi morao biti ujednačen, jer se tu radi (odnosno trebalo bi da se radi) o jedinstvenom jeziku uzetom samo sinhronički. Međutim nazivom staroslovenski (ne samo crkvenoslovenski) obuhvataju se i dijahroničke pojave. Prema tome samo bi jezik Cirila i Metodija bio »staroslovenski«, tj. književni jezik po prevashodstvu« (Petar Đorđić, Terminološka pitanja iz paleoslovenistike«, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 1957., knj. II, str. 86).

⁶ Josip Hamm, Staroslavenska gramatika, Zagreb 1958, str. 55.

⁷ O tom problemu piše Blaže Koneski (»Ohridska književna škola«. Slovo 6—8, Zagreb 1957, str. 177—194), gdje su citirani radovi E. Georgieva.

najviše pažnje Taylorovoj teoriji koja »byla podržana professorom Kazanskoga universiteta D. F. Beljaevym i akademikom I. V. Jagičem, katorye vo vseh bukvah glagoljicy videli grečeskij istočnik«) Elkina se po svojoj prilici priklanja mišljenju da je »Konstantin-filozof sastavil slavjanam polnuju azbuku iz 38 bukv, iz kotoryh odni sootvetstvovali grečeskoj azbuke, a drugie predevavali tol'ko slavjanske zvuki:

СЪТВОРИ НАМЪ · Л · ПИСМЕНА И ОСМЪ, УВА ОУВО ПО ЧИНОУ ГРЪЧЬСКИХЪ ПИСМЕНЪ, УВА ЖЕ ПО СЛОВКИ'СТКИ РЪЧИ« (str. 23).

Neki misle da barem djelomični izvor glagoljice treba tražiti u autohtonoj slavenskoj pismenosti, dakle u znakovima kojima su se Slaveni mogli služiti prije no dobiše određeni azbučni sustav. Sasvim je prirodno da su se potrebe zapisivanja morale osjećati i mnogo prije nego što se razvio uređeni alfabet, međutim, mi danas ne možemo imati određene predodžbe o tim prvim znakovima. Ni rasprava crnorisca Hrabra u tom smislu ne daje određene podatke. Grafička slika glagoljskih znakova i paleografska analiza glagoljice dokazuju da razvijanje duboke erudicije u potrazi za orijentalnim i drugim izvorima ovog ili onog glagoljskog znaka često ostaje samo sebi svrha⁸. Trebalo je svakako spomenuti barem imena onih koji danas posvećuju svoje radove ovoj problematici.

U informacijama o izdavanju pojedinih spomenika N. Elkina daje vrlo škrte podatke. Tako npr. za Zografsko ev. ne navodi da je 1954. god. ponovo izdano fotomehaničkim putem u Grazu, ne spominje da je Sinajski psaltir prvi izdao Geitler u Zagrebu 1883. god. i da je fotomehanički izdan 1954. god. u Grazu⁹. Kod Sin. euhologija ne spominje ni Geitlera (Zagreb 1882), ni Frčeka (Paris 1933) itd.

Najviše od svega začuđuje nedosljednost N. Elkine u navođenju pronalazača stsl. spomenika. Kod Zografskog ev. ne govori da ga je pronašao A. Mihanović 1843. god. na Atosu, kao ni to da je pronašao 2 lista Marijinskog ev. i da ih je poslao Miklošiču, a sada se nalaze u Narodnoj biblioteci u Beču¹⁰. Međutim nigdje ne propušta priliku da navede Grigoroviča kao pronalazača Marijinskog (»v 1842 g. on byl tam najden V. I. Grigorovičem« — str. 18), Ohridskih, Makedonskih, Hilendarskih listića (!!), a kod Suprasaljskog zbornika samo se konstatira da je nađen u manastiru Suprašlu i M. Bobrowski se prešućuje.

⁸ Thorvi Eckhardt u nekim se svojim radovima bavi grafičkom strukturom glagoljice (»Napomene o grafičkoj strukturi glagoljice«, Radovi Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, knj. 2, 1955). Rezultati njezinih ispitivanja pokazuju da se glagoljska slova doimlju kao stilizirano pismo — neka vrsta ustava, koji je sav obao s karakterističnim kružićima kojih nema ni u jednom drugome evropskom pismu.

⁹ Konstatira samo: »Lučšee izdanie pamjatnika sdelano Sever'janovym v Petrograde v 1922«.

¹⁰ »V nastojaščee vremja etot pamjatnik nahoditsja v Gosudarstvennoj biblioteke imeni V. I. Lenina v Moskve« str. 28.

Spomenici bugarsko-makedonske redakcije potpuno se izostavljaju, pa nema ni riječi o Bojanskom, Jovanovu ev. i dr.

Kratice se za pojedine spomenike (Zografsko — Zo, Marijinsko — Ma, Assemanijev evanđelistar — As, Sinajski euhologij — Eu itd.) nigdje ne navode, iako bi slušačima stsl. jezika pomogle da se lakše snalaze u literaturi o tom predmetu, jer su se u nauci već ustalile.

Konstatacija da je staroslavenski služio u Srbiji kao književni jezik do XV st. nikako nije ispravna, bez obzira što Elkina u ovom slučaju misli pod nazivom staroslavenski — može se raditi samo o višoj ili nižoj vremenskoj granici.

U ostalim dijelovima svoje knjige obrađuje N. Elkina uobičajena pitanja iz fonetike i morfologije. Mnoge probleme obrazlaže i dokumentira iz stsl. spomenika, koje autorica vrlo dobro poznaje. U morfologiji osvježuje prikaz sufiksa za tvorbu imenica i pridjeva. Ali nas nikako ne zadovoljava odgovor na pitanje podrijetla praslav. *y*. Naime, praslav. *y* ne nastaje samo prema praie. *ū*, nego i prema praie. *u* ispred *n* i kojeg suglasnika (akuz. mn. prasl.* *syny* praie. **sūnuns*; prasl. **lyko*, lit. *lūnkas*), prema praie. *ō/ā* ispred *n* + *s* (akuz. mn. prasl. **sestry* sa praie. sufiksom *-ans) prema praie. *ō, ā* + *s* na kraju riječi (gen. jedn. prasl. **rōky* sa praie. suf. *-ās). (Primjeri uzeti iz Staroslavenske gramatike prof. Hamma — str. 85).

Čudno je kako u udžbeniku koji je napisan kao rezultat praktičnih potreba nema ni riječi o akcentu i o izgovoru stsl. glasova, jer nekako se ipak moraju čitati stsl. spomenici, pa su potrebna objašnjenja.

I u prikazima fonetičkih i morfoloških problema kod hipotetskih dokaza Elkina uzimlje ono rješenje koje smatra najbliže istini. »Po voprosu o proishozdenii bol'sinstva slavjanskih padežnyh fleksij net edinogo mnenija v lingvističeskoj literature. Poetomu v izlagaemom zdes' materiale my budem priderživat'sja toj točki zrenija, kotoraja nam kažetsja naibolee ubeditel'noj pri ob'jasnenii proishozdenija toj ili inoj padežnoj fleksii« (str. 126).

Mora se priznati da je autorica izlaganje građe i problema dala s vrlo mnogo pedagoškog takta i metodičkih sposobnosti.

Izbor tekstova vrlo je ograničen i po opsegu preuzak za praćenje složene problematike stsl. jezika. Začuđuje što ni *jedan* tekst nije domesen na glogoljici, pa za slušače najstarije pismo ostaje apstrakcija, koja izvan konteksta to zaista mora ostati (naime na str. 18. data je tablica glag. i ćirilskih znakova, gdje je vjerojatno unesen štamparskom pogreškom neobičan znak za *g* — i to je sve!!!). Vizuelni doživljaj glagoljskog pisma učinio bi svakako mnogo bližim problem grafičke strukture i specifičnosti glasovnih i brojnih simbola. Isto je tako nezamišljivi udžbenik stsl. jezika bez snimki originala. Slikovno bogatstvo i mnogobrojne minijature iz historijskih i umjetničkih razloga zaslužuju punu pažnju, a unose mnogo osvježjenja i u jezično proučavanje prošlosti Slavena. Koliko god to zahtijevaju naučni razlozi, praktične ih potrebe nameću.

Ta se knjiga još ne može nazvati dovoljno potpunom, jer joj, kako je spomenuto, nedostaje sintaksa, poglavlje o priložima, prijedlozima i veznicima. Ali kad se upotpuni tim dijelovima i kad se korigiraju poje-

dini nedostaci, knjiga će predstavljati značajan doprinos praktičnim zahtjevima u stručnoj literaturi i bit će vrlo koristan priručnik slušačima stsl. jezika na filozofskim fakultetima.

A n i c a N a z o r